

PRACOVNÍ SÍLY V OBDOBÍ TRANSFORMACE ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ

V. Majerová

MAJEROVÁ, V. (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Praha): *Pracovní síly v období transformace zemědělských podniků*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 103 - 108.

Přechod od centrálně plánovaného hospodářství k tržnímu mechanismu v zemědělství představuje podstatnou změnu dosavadních podmínek života a práce zemědělců i venkovského obyvatelstva. Především se postupně mění direktivní systém na všech stupních řízení národního hospodářství i ve většině oblastí lidského života v otevřený systém, v ekonomice založený na zásadách tržního mechanismu, v občanské společnosti na demokratických principech vztahů mezi lidmi a všemi společenskými subjekty navzájem. V praxi to znamená ztrátu dosavadních (byť limitovaných) jistot ve prospěch možnosti dosáhnout značného ekonomického a společenského úspěchu, ovšem se všemi riziky přímé osobní odpovědnosti a s hrozbou ekonomického bankrotu a následného poklesu sociálního statusu.

Pracovní síly v zemědělství neměly v minulých letech vhodnou sociální strukturu. S touto strukturou však nyní vstupujeme do fáze transformací podniků. Základní otázky, které se v souvislosti s nejbližšími možnými důsledky transformací objevují, se týkají pohlaví, věku, kvalifikace a profese zemědělských pracovníků. V zemědělství je vyšší průměrný věk pracovníků, než činil průměr v národním hospodářství. Nepřiměřeně těžké práce často vykonávali starší pracovníci (i ženy), což s sebou přinášelo řadu nepříznivých skutečností, včetně zdravotního ohrožení. Je otázkou, co budou moci transformované podniky nabídnout mladým lidem, aby zaměstnání v zemědělství volili, a dále jak se bude vyvíjet věková struktura v soukromých zemědělských hospodářstvích, neboť na ní bude záviset jejich perspektiva a životaschopnost. Potřeba intenzivního pracovního zapojení a efektivního využívání pracovní doby zvýrazní problémy zaměstnaných matek, jejichž pracovní kariéra je limitována rodinnými povinnostmi. Střední a vysoké školy jsou dnes relativně specializované, menší pozornost se věnuje praktické části výuky a chybí univerzální odborná vzdělanost potřebná k řízení samostatného hospodářství. Zemědělec, zvláště soukromý, však musí ovládnout nezbytné právní, obchodní a účetnické minimum, aby vůbec mohl svou hospodářskou činnost začít provozovat, a samozřejmě bude muset průběžně zvyšovat a doplňovat svou odbornou kvalifikaci. Tomu je nutno přizpůsobit budoucí vzdělávací programy.

Transformace profesní struktury zemědělských hospodářství bude probíhat ve směru snižování počtu pracovníků a souběžně rostoucího tlaku na jejich kvalitu, profesionalitu, adaptabilitu, univerzálnost i osobní morální a povahové vlastnosti potřebné pro práci i spolupráci. Z původně relativně unifikačních zemědělských podniků vznikne široká paleta podniků s rozdílnou výrobní i jí odpovídající řídicí a sociální strukturou. Úkolem sociologie zemědělství bude průběžně analyzovat situaci v zemědělských podnicích různých typů i ve venkovských obcích se snahou o co největší objektivitu, přesnost a serióznost.

transformace zemědělských podniků; pracovní síly; vzdělávací programy; transformace profesní struktury

Přechod od centrálně plánovaného hospodářství k tržnímu mechanismu v zemědělství představuje podstatnou změnu dosavadních podmínek života a práce zemědělců i venkovského obyvatelstva. Především se postupně mění direktivní systém ve všech stupních řízení národního hospodářství i ve většině oblastí lidského života v otevřený

systém, v ekonomice založený na zásadách tržního mechanismu, v občanské společnosti na demokratických principech ve vztazích mezi lidmi a všemi společenskými subjekty navzájem.

V praxi to znamená ztrátu dosavadních (byť limitovaných) jistot ve prospěch možnosti dosáhnout značného ekonomického a společenského úspěchu, ovšem se všemi riziky přímé osobní odpovědnosti a s hrozbou ekonomického bankrotu a následného poklesu sociálního statusu.

Toto značné rozšíření možností podniků a jednotlivců je zatím snáze pochopitelné v ekonomických ukazatelích než v sociálních důsledcích. Zvláště v období nejbližších let budou pravděpodobně probíhat ostré střety v úrovních meziinstitucionálních a mezilidských vztahů, vyvolané jak oživováním levicových reminiscencí, tak agresivním prosazováním se pravicových orientací v tržním hospodářství zemědělských podniků. Bez soustavného hledání a dosahování konsensu mezi rozpornými stanovisky i potřebami ekonomické, politické a sociální sféry a bez hledání cest k udržení relativní stability podstatných prvků systému však nelze uvažovat o úspěchu tržního mechanismu v našich podmínkách.

Východiskem mých úvah je předpoklad kontinuálního procesu střetávání zájmů. V tomto procesu by se však zároveň měla postupně vytvářet taková pravidla hry, aby zůstala zachována jeho lidská dimenze. Důležitá bude tedy i otázka rozsahu pravomocí centrálních orgánů a způsobů, jimiž budou reagovat na sociální tlaky, řešit sociální krize a svými rozhodnutími přispívat k podmínkám přirozeného formování kvalitní struktury pracovních sil v odvětví zemědělství. Četné analýzy z minulých let totiž hovoří o nevhodné struktuře pracovních sil a s touto nevhodnou strukturou vstupujeme do fáze transformací podniků. Pokusím se tedy zamyslet se nad nejbližšími možnými důsledky transformací z hlediska věku, pohlaví, kvalifikace a profese zemědělských pracovníků.

FAKTOR VĚKU

V zemědělství je průměrný věk pracovníků vyšší, než činil průměr v národním hospodářství. Zájem mládeže o profese, v nichž se objevuje větší podíl ruční či fyzicky namáhavé práce, klesá; větší zájem je pouze o mechanizované profese. S tímto trendem, který se objevuje i v západoevropských zemích, je nutno i nadále počítat, neboť v zemědělství zvláště při péči o zvířata a v rostlinné výrobě větší podíl ruční práce zůstane.

V současné době vykonávají v zemědělství nepřiměřeně těžké práce často starší osoby (často i ženy), což je zpětně zdrojem většího nebezpečí úrazů a chorob z povolání. Vyšší věk pracovníků je překážkou při zavádění nových technologií a nové techniky všude tam, kde tito pracovníci pracují. Starší pracovníci jsou zpravidla konzervativnější a hůře se adaptují na jakékoliv změny.

Situace v transformovaných zemědělských podnicích bude pravděpodobně hodně záviset na pracovních příležitostech. V oblastech s rozmanitějšími pracovními příležitostmi, lepšími dopravními možnostmi a vhodnějšími podnikatelskými šancemi budou mladší věkové skupiny hledat uplatnění v atraktivnějších profesích než jsou zemědělské a věková struktura v zemědělských podnicích se bude zhoršovat. Je otázkou, co budou moci transformované podniky nabídnout mladým lidem, aby zaměstnání v zemědělství volili a hledali v něm stabilizované perspektivní postavení. Budou to různé sociální výhody, např.

byty, možnost zaměstnání pro rodinné příslušníky, materiální prospěch, možnost rozšiřování kvalifikace nebo jiné výhody? A bude vůbec jejich zaměstnání v zemědělství otázkou vlastního výběru, nebo bude důsledkem omezenějších možností?

Zatím je nejasná situace v soukromých hospodářstvích. Podle dosavadních výzkumů projevují silnější zájem o navrácení majetku a o soukromé hospodaření starší lidé - nad 50 i 60 let. Soukromé hospodaření však musí akceptovat celá rodina a víceméně mu podřídit svůj způsob života. Pokud znovu začínající soukromý hospodář nemá pracovní síly v rodině, zajištěného nástupce a dědice, bude jeho situace (pouze s najímanými pracovními silami) složitější. Průměrný věk soukromě hospodařících zemědělců bude bezpochyby jedním z důležitých indikátorů dalšího vývoje soukromého sektoru u nás, neboť jím bude ovlivňována škála potřeb a požadavků vůči všem dalším subjektům (státu, obci, ekonomickým partnerům apod.) a z vývoje věkové struktury soukromého sektoru bude vyplývat i jeho další životaschopnost a perspektiva.

FAKTOR POHLAVÍ

Československo se v minulých desetiletích vyznačovalo vysokou zaměstnaností žen v řadě odvětví, včetně zemědělství. V tomto odvětví vykonávají ženy i takové práce, které jsou pro ně nevhodné (fyzicky namáhavé, s vysokým podílem ruční práce, s nutností manipulovat s břemeny v nadlimitní hmotnosti, v prostředí s působením nepříznivých fyzikálních a chemických vlivů při nedostatečných hygienických podmínkách). Většina strojů a nástrojů je konstruována pro mužskou pracovní sílu, ale často s nimi pracují i ženy. Ženy mají v průměru nižší kvalifikaci než muži, a vzhledem k rodinným a mateřským povinnostem nemají kontinuální pracovní kariéru a získané vzdělání mnohdy ani nemohou uplatnit. Jsou v průměru hůře odměňovány než muži, ale jejich mzda je důležitou, někdy nepostradatelnou součástí rodinného rozpočtu. Ženy mají relativně vysokou nemocnost, skutečnou i účelovou. Vhodně spojit rodinné a mateřské povinnosti s plným pracovním úvazkem v zemědělství lze jen do určité míry. Pak ovšem nevyužitě ryze odborné vzdělání a příprava na technicko-hospodářské funkce, které ženy nemohou vykonávat, jsou ztrátovými investicemi z hlediska rodiny i podniku.

V transformovaných podnicích budou ženy vzhledem k pracovním omezením patřit k častěji propouštěným. Se vzestupnou pracovní kariérou mohou počítat pouze před narozením a po osamostatnění dětí. Pro zaměstnavatele znamená pracovní zapojení žen komplikovanější dlouhodobou i krátkodobou organizaci práce, musí počítat jak s dlouhodobým (až několikaletým) přerušováním práce při mateřských dovolených, tak s krátkodobými absencemi při ošetřování dětí v nemoci, při neplaceném volnu v době školních prázdnin apod. Další skutečností, se kterou se musí počítat, jsou zkrácené pracovní úvazky a jiné úpravy pracovní doby zaměstnaných matek.

V soukromém hospodářství ženy sice zpravidla budou spoluvlastníky a spoluzaměstnanci, ale vedle pracovního zapojení v hospodářství na nich bude záviset i organizace domácnosti a péče o rodinu a děti, eventuálně vedení účetní evidence hospodářství. Existuje tedy reálná obava ze značné fyzické i psychické zátěže žen, z nedodržování pravidel ochrany a bezpečnosti při práci i z dalších důsledků nedostatečné vybavenosti rodinných hospodářství. Ne náhodou jsou většími zastánci soukromého hospodaření v zemědělství muži než ženy.

FAKTOR KVALIFIKACE

V současném zemědělství je nevyhovující kvalifikační úroveň. Příští potřeby vzhledem ke kvalifikaci (stupni a obsahu vzdělání) si rozhodně zaslouhují hlubší rozbor a větší pozornost, než jí zde věnuji.

Střední a vysoké školy jsou dnes relativně specializované, menší pozornost se věnuje praktické části výuky a chybí univerzální odborná vzdělanost, potřebná k řízení samostatného hospodářství. Ročně vychází značný počet absolventů, a část z nich již v současné době hledá uplatnění obtížně. V zemědělských podnicích pravděpodobně poklesne zájem o absolventy středních a vysokých škol bez praktických znalostí a s úzkým oborovým zaměřením. Pokud tito středoškoláci a vysokoškoláci najdou uplatnění mimo zemědělství, část jejich odborného vzdělání přijde nazmar. Výukové a rekvalifikační programy, které by vznikající situaci řešili s minimalizováním ztrát odbornosti, jsou zatím připravovány sporadicky. Ze společenského hlediska je nezaměstnaná mládež ohroženou skupinou, v níž se mohou neuspokojené životní potřeby či ambice projevit sklonem k neváženým reakcím, alkoholu, drogám, páchání trestných činů apod. Ovšem pokud se zemědělské podniky v dnešní složité situaci dokážou chovat perspektivně, nemohou nemyslet na vlastní dorost. V tomto ohledu je určitým (legislativně zajištěným) usnadněním zaměstnávání absolventů škol na praktikantských místech.

V soukromých hospodářstvích bude zpočátku největším problémem právě absence univerzálního vzdělání a určité potřebné vyváženosti praktických dovedností a intelektuálních znalostí. Soukromý zemědělec bude muset ovládnout nezbytné právnícké, obchodní a účetnické minimum, aby vůbec mohl svou hospodářskou činnost začít provozovat, a samozřejmě bude muset průběžně zvyšovat a doplňovat svou odbornou kvalifikaci o všechny novinky pro něho využitelné. Vzhledem k nepřetržité pracovní zátěži ve svém hospodářství bude muset volit takové formy vzdělávání, které nenaruší jeho provoz (samostudium, informace rozhlasu a televize, písemné a dálkové kursy, mimosezónní vzdělávání apod.). V současné době, a zvláště s narůstající konkurencí, nebude moci vystačit s postupně získávanými vlastními zkušenostmi, založenými na metodě pokusu a omylu.

FAKTOR PROFESE

Současná profesní struktura odpovídá dnešnímu typu zemědělských podniků. Do transformovaných podniků je přenosná pouze částečně. Již probíhá snižování počtu pracovníků nezemědělských profesí a technicko-hospodářských pracovníků (včetně administrativy) a dá se očekávat nahrazování současné struktury řízení efektivnějšími modely s výraznější dělbou kompetencí, využitím principů autoregulace a maximálním využitím výpočetní techniky. Dále můžeme předpokládat rostoucí tlak na kvalitu pracovníků, jejich profesionalitu, adaptibilitu, univerzálnost, osobní morálku a povahové vlastnosti, schopnost spolupráce apod. Konkrétní profesní struktura se bude vytvářet v každém zemědělském podniku podle charakteru transformace, která v něm proběhla. Z poměrně unifikovaných zemědělských podniků vznikne široká paleta různých podniků s různou výrobní a jí odpovídající řídicí a sociální strukturou.

Soukromá hospodářství kromě potřeby univerzálních schopností a znalostí hospodáře budou ve svém rozvoji závislá na rozsahu a kvalitě služeb pro zemědělství (od přípravy

osiv a sadby přes ochranu rostlin a sklizeň až k prodeji produktů), bez nichž se do budoucna neobejdou.

Počátek transformačního procesu je poznamenán všemi přežívajícími nedostatky i nově vznikajícími nepříznivými důsledky průvodních změn. Naším úkolem bude situaci v zemědělství a na venkově průběžně analyzovat se snahou o co největší objektivitu, přesnost a serióznost. Těchto několik poznámek o směru působení faktoru věku, pohlaví, kvalifikace a profese na změny v sociální struktuře zemědělství lze považovat za hypotetické předpoklady pro odbornou diskusi a zmíněnou analýzu.

Došlo 5. 9. 1991

MAJEROVÁ, V. (Economic Research Institute for Agriculture and Food, Praha): *Manpower in the period of the transformation of agricultural enterprises*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2): 103-108.

Transition from centrally planned economy to the market mechanism in agriculture means a substantial change of the existing life and work conditions of both farmers and rural inhabitants. A directive system at all management levels of national economy as well as in the majority of human life spheres has been gradually changed into the open one, based on the principles of market mechanism in economy, and on the democratic principles of relationships between people and all the social subjects in a civil society. In practical terms it means a loss of existing (though limited) social securities for the benefit of a possibility to reach a substantial economic and social success though with all the risks of a direct personal responsibility and with a danger of economic bankruptcy and of subsequent fall of the social status.

The manpower in agriculture had not a suitable social structure in the past years. However, we are now entering the stage of the transformation of enterprises with this post structure. The basic questions which appear in connection with the nearest possible impacts of transformation are related to the sex, age, qualification and profession of agricultural workers. In agriculture, the average age of workers is higher than the average in national economy. Inadequately hard work was frequently done by older workers. There is another question regarding the possible offers made by transformed enterprises to young people in order to arouse their interest in agriculture, and also regarding a further development of age structure in private farms, for this will influence their prosperity and vitality. The necessity of an intense labor involvement and effective utilization of working hours will intensify the problems of employed mothers whose careers are limited by taking care of their families.

Nowadays colleges and universities are comparatively specialized, less attention is paid to a practical part of teaching course and a universal professional education necessary for the management of independent farms is missing. But a farmer, especially the private one, must manage a necessary juridical, commercial and accounting minimum so that he/she may ever begin to carry on his/her economic activity. And that is a matter-of-course that he/she must continually improve and complete his/her professional qualification. Future educational programmes must be adapted to this fact. The transformation of the professional structure of agricultural enterprises will take place in such a way that the number of workers will constantly decrease and the pressure on their quality, professionalism, adaptability, universality and personal moral and character qualities necessary for work and co-operation will at the same time increase. From the agricultural enterprises, which were comparatively unified, a wide range of enterprises with various production as well as the corresponding management and social structures will appear. The task of the sociology of agriculture will be to analyze the situation in the agricultural enterprises of various types as well as in rural settlements aimed at a maximum objectiveness, exactness and reliability.

transformation of agricultural enterprises; manpower; educational programmes; transformation of professional structure

MAJEROVÁ, V. (Forschungsinstitut für die Ökonomik der Landwirtschaft und Ernährung, Prag): *Die Arbeitskräfte im Zeitraum der Transformation der Landwirtschaftsbetriebe*. Sociol. Venk. Zeměd., 27, 1991 (2), : 103 - 108.

Der Übergang von der zentralgeplanten zu Marktmechanismen in der Landwirtschaft ist eine grundlegende Veränderung der bisherigen Bedingungen des Lebens der Landarbeiter und der ländlichen Bevölkerung. Allmählich ändert sich insbesondere das Direktiv-System auf allen Ebenen der Leitung der Volkswirtschaft, in den meisten Bereichen des menschlichen Lebens zu einem offenen System, welches in der Ökonomik basiert auf den Grundprinzipien des Marktmechanismus, der Bürgergesellschaft auf demokratischer Grundlage der Beziehungen zwischen den Menschen und allen gesellschaftlichen Subjekten untereinander. In der Praxis bedeutet das den Verlust der bisherigen (wenn auch begrenzten) Sicherheiten zugunsten der Möglichkeiten, einen bedeutenden ökonomischen und gesellschaftlichen Erfolg zu erzielen, wenn auch mit allen Risiken und direkter persönlicher Verantwortung sowie der Gefahr des Bankrotts und nachfolgendem Rückgang des sozialen Status.

Die Arbeitskräfte in der Landwirtschaft hatten in den vergangenen Jahren keine geeignete Sozialstruktur. Mit dieser aber gehen wir heute zur Transformation der Betriebe über. Die Grundfragen, welche zusammenhängen mit den nächsten möglichen Folgen der Transformation, betreffen Geschlecht, Alter, Qualifikation und Beruf der Landarbeiter. In der Landwirtschaft besteht ein höheres Durchschnittsalter als in der Volkswirtschaft schlechthin. Eine unangemessen schwere Arbeit leisten ältere Beschäftigte (auch Frauen), was eine Reihe ungünstiger Folgen mitsichbrachte, einschließlich der gesundheitlichen Beeinträchtigung. Es ist die Frage, ob die transformierten Betriebe den jungen Menschen die Wahl der Beschäftigung in der Landwirtschaft schmackhaft machen können, und ob die Altersstruktur in den Privatbetrieben sich günstig entwickeln wird. An diesen nämlich hängt die Perspektive und Lebensfähigkeit der Privatbetriebe. Die intensive Arbeit und effektive Nutzung der Arbeitszeit vergrößert die Probleme der Beschäftigten Mütter, deren Karriere begrenzt ist durch familiäre Pflichten.

Die Hoch- und Mittelschulen sind heute relativ spezialisiert. Weniger Aufmerksamkeit wird dem praktischen Teil der Ausbildung gewidmet und die universelle Fachausbildung, welche zur Leitung einer selbständigen Wirtschaft nötig ist, fehlt fast vollständig. Ein Landarbeiter, insbesondere ein privater, muß jedoch über juristische, Handels- und Buchhalterkenntnisse verfügen, damit er überhaupt zu wirtschaften beginnen kann. Selbstverständlich muß er auch seine fachliche Qualifikation erhöhen. Dem müssen die künftigen Ausbildungsprogramme angepaßt werden.

Die Transformation der beruflichen Struktur der Bauernwirtschaften wird in Richtung der Verringerung der Anzahl der Beschäftigten und gleichzeitig des wachsenden Drucks auf deren Qualifikation, Professionalität und Anpassungsfähigkeit, sowie Universalität und persönliche moralische und charakterliche Eigenschaften verlaufen, welche nötig sind für die Arbeit und die Zusammenarbeit. Aus ursprünglich relativ unifizierten Landwirtschaftsbetrieben entstehen Betriebe mit unterschiedlicher Produktions-, Leitungs- und Sozialstruktur. Aufgabe der Soziologie in der Landwirtschaft wird es sein, diese Situation zu analysieren in den Betrieben unterschiedenen Typs, sowie in den dörflichen Siedlungen mit dem Bemühen um eine höchstmögliche Objektivität, Genauigkeit und Seriosität.

Transformation landw. Betriebe; Arbeitskräfte; Ausbildungsprogramme; Transformation der beruflichen Struktur

Adresa autorky:

Ing. PhDr. Věra M a j e r o v á , CSc, Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy, Máne-
sova 75, 120 58 Praha 2